

A „MEGALKOTOTT HAGYOMÁNY”: SZITTYÁK ÉS HUNOK

Vásáry István

az MTA levelező tagja, egyetemi tanár,

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Török Filológiai Tanszék

vasaryi@gmail.com

A magyar őstörténetben a szittyá (szkíta)–hun–magyar azonosítás kérdése a leglerágottabb csontok közé tartozik. Nyolcszáz éve folyamatosan írnak és írtak róla, mégis ott tartunk ma is, hogy ez a kérdés a köznapi vélekedésekben virulens, azaz vannak elszánt hívei és ellenzői. A köznapi gondolkodás ugyanis szeret klisékben gondolkozni (így sokkal egyszerűbb), de a tudomány eszközeivel és módszereivel dolgozva az emberi jelenségek a valóságban sokkal árnyaltabbak és bonyolultabbak, semhogy csak a fekete–fehér és igaz–hamis ellentétpársaiban lennének leírhatóak. A kérdést nem lehet úgy feltenni, hogy a fenti azonosítás igaz-e vagy sem, hiszen egy legalább nyolcszáz éve létező, állandóan változó, szellemi jelenséget csak a maga történetiségében nézhetünk, s ez a nyolcszáz éves történelem önmagában is komoly tanulmányozás tárgya kell hogy legyen (amit jól bizonyít a szittyá–hun–magyar kérdéskör könyvtárnyi irodalma). Csak ezen történeti tanulmányok minden tanulságát figyelembe véve juthatunk el ahhoz a kérdéshez, hogy először az Anonymusnál (1200 k.) lejegyzett Attila–Árpád–leszármazásnak és a 13. század végén kifejlődött hun–magyar történetnek volt-e eredeti, ősi hagyományon alapuló magva. Jelen cikkem célja mindössze az, hogy

egy új szempont bevezetését javaslom a szittyá–hun–magyar kérdéskör vizsgálatánál.

A *hagyomány* az a kulcsszó, amelyre építve szeretném rövid cikkem mondandóját kifejteni. Egyszerűség kedvéért hadd kezdjem a *hagyomány* fogalom rövid meghatározásával. A hagyomány „a közösségi magatartásformák és objektivációk nem örökletes programja, a kultúra invariáns-rendszere, a kultúra grammatikája. A hagyomány jelenléte emberi közösségek létének feltétele; [...] A hagyomány [...] szimbolizált jelrendszerek összessége.” (Istvánovits M. In: Ortutay, 1979, II/393.) A hagyományok, különösen a premodern korban sokszor nem racionálisak, de ez teljesen érthető, hiszen a hagyományok célja érzelmi úton biztosítani egy közösség, társadalom összetartozásának tudatát. Persze ezek az „irracionális” hagyományok is, mint az esztétörténet részei, a tudományos vizsgálódás tárgyai kell hogy legyenek.

Hosszú időn át a *hagyomány* fogalmához kapcsolódott az ősiség, a változatlanúság fogalma. A hagyományt minden nemzedék átveszi az előző nemzedékektől, majd továbbadja, tehát a hagyományhoz a megőrzés, konzerválás fogalma társult. A felvilágosodás korában jelent meg a modernitásnak az a gondolata, mely az új, a változó, a haladó (progresz-

szív) gondolatát szembehelyezte a megőrző hagyománnyal (Giddens, 2003). Jóval később születik meg az a felismerés, hogy a hagyomány is mint történelmi jelenség változik, állandó és változatlan hagyomány nincsen. Sőt, már maga a hagyomány létrejötte is tudatos emberi választáson múlik: mit vesznek át a múltból, és hogyan őrzöm meg átadásra a jövőre nemzedékeknek. Tehát a *hagyomány* fogalma, bármilyen hosszú időn át is kapcsolódott a *konzervativizmus* fogalmához, koronként változó formákban jelent meg. Ezért ma már elfogadhatatlan az a nézet, amely a hagyomány köznyelvi értelmezésének megfelelően a hagyomány és az „ősi”, az „ősi örökség” közé egyenlőséget tesz, sőt, harminc éve jelent meg az a nagyhatású munka, mely arra biztat minket, hogy a társadalmi antropológiában és történelemben a hagyomány fogalmát újraértelmezzük. Az Eric Hobsbawm és Terence Ranger által szerkesztett kötet szerzői arra hívják fel a figyelmet egy-egy újkori történeti példán, hogy „*Many of the traditions which we think of as very ancient in their origins were not in fact sanctioned by long usage over the centuries, but were invented comparatively recently.*”¹ (Hobsbawm – Ranger 1983).

A „megalkotott hagyomány” gyökeresen új lehetőségeket teremt a hagyomány értelmezésére, mert világossá teszi, hogy a hagyománynak, amennyiben az időben régiséget, ősiséget jelent, legitimáló ereje van a jelen számára. Ugyanakkor azt is világossá teszi, hogy a hagyománynak, akár régi szokásokra, mondákra, viselkedésformákra megy vissza, akár nem, a jelenben ugyanaz a hatása, tehát történelmi tény és történelmi fikció egyaránt

hatásos lehet. Így történelmi szempontból egy hagyomány vizsgálatánál a legfontosabb nem az, hogy történelmi igazságmagra és tényekre megy-e vissza, azaz hiteles, autentikus és eredeti, avagy teremtett, létrehozott és „hamis”, hanem az, hogy hatékony-e, és segíti-e az azt valló és fenntartó közösség életét.

Ez a szemléleti keret biztat minket, hogy ebből az új szempontból vizsgáljuk meg a szittyá–hun–magyar azonosítás kérdését is. Ha így tekintünk a dologra, akkor a szittyá–hun–magyar elmélet történetében két nagy korszakot különböztethetünk meg. Az első az elmélet megjelenésétől a dualizmus koráig tart, tehát 1200 és 1867 között több mint 650 évet ölel át. Ezen belül vitatható meg, hogy a szittyá–hun–magyar azonosítás, illetve Árpádnak Attilától való származtatása az Árpád-kor folyamán, nagyrészt a keresztény Európától átvett és megmagyarított hagyomány-e, avagy vannak ősi, honfoglalást megelőző gyökerei.

A szittyá származás kérdésével egyhamar végezhetünk, mint ami egyértelműen a középkori európai tudományosság vélelme volt, és itt fel sem merülhet a közvetlen magyar hagyomány kérdése. A nyugati keresztény középkor minden földrajzi ismeretét az antikvitásból merítette, közvetlen empirián alapuló tudás, új földrajzi felfedezések csak a 13. században, a mongol hódítás nyomán jelentek meg Nyugaton. Addig csak a keleti népekre vonatkozó fő forrásokat, az ókori auktorokat, Hérodotoszt, Ptolemaioszt, Pompeius Trogust forgatták, s ha egy ismeretlen nép jelent meg Európa keleti részén, azonnal azonosították egy ókori nép nevével. Először is minden Keletről jövő nép csak Szkítiából jöhetett ki. Ez a felfogás már az ókorban közhellyé, toposszá vált: Hérodotosz nyomán a szkíta (magyaros kiejtésben szittyá), ez az

¹ „Sok hagyományt, melyet igen ősi eredetűnek gondolunk, valójában nem a századokon át tartó hosszú használat szentesített, hanem viszonylag nemrég alkották meg őket.”

eredetileg iráni népet jelölő etnonim egyre inkább az ismeretlen keleti világ ismeretlen „barbár” nomádjait jelölte.

A *Szkítia* fogalmat, bármennyire is reálisnak tűnhetett a középkori ember számára, hiszen egy ókori aukortól eredt, kezdettől fogva túl tágnak érezhették. Azaz: addig rendszerben volt, hogy a magyarok Szkítiából jöttek ki, tehát szittyá-származékok, de közelebből mifajta szittyák, s ennél a pontnál adódott a hunokkal való azonosítás gondolata.

A kérdést, hogy volt-e magyar hun hagyománya az Árpád-dinasztiának és a honfoglaló magyarságnak, az elmúlt százötven év kutatása jórészt eldöntötte. A mérvadó tudósok abszolút többsége negatívan válaszolt erre, s magam is ehhez a csoporthoz tartozom. A tudomány módszereivel ugyanis hun hagyomány megléte nem bizonyítható. Mindössze egy kis rés van, mely esetleg elgondolhatóvá teszi, hogy az Árpád-dinasztiában és a honfoglaló magyarság egy részénél megvolt a hun leszármazás tudata. Ezt a kis részt mint tudományos lehetőséget két nagy tudósunk, Gombocz Zoltán (Gombocz, 1912, 1921) és különösen Hóman Bálint nyitotta meg. (Hóman, 1925). Arról van ugyanis szó, hogy Attila halála után (453), birodalmának bukását követően a hunok egy része keletre húzódott vissza, a Pontusz-vidékre, ahol a 460-as években keletről a Kaukázus előterébe érkező török népcsoport, az ogurok népvándorlási hullámának törzseivel olvadtak össze, s ez a bolgár(–török) etnogenezis kezdete. Amennyiben a bolgároknak volt hun hagyományuk (lehetett, de ez is távol van a szabatos történeti bizonyítástól), nem kizárt, hogy a honfoglalás előtti századokban a magyarságba nagy számban beolvadt, bolgár nyelvű török népesség révén a magyarsághoz is elkerült a hun hagyomány. De nagyon sok itt a *ha*, és sem-

mi sincs egzaktan bizonyítva. Azt mondanám tehát, hogy ez a kis rés nem kizárt, de lehet, hogy tudományosan soha nem lehet majd bizonyítani.

Viszont sokkal valószínűbb a legtöbb magyar kutató által vallott felfogás, mely a hun-elmélet nyugati eredetét vallja. A hun-elmélet, amely a 12–13. században szilárdult meg és terjedt el a magyar elitben, alapvetően hatékony ideológiának tarthatjuk, melynek lényege, hogy túllépett az antikvitás és a Biblia világképén. Az antikvitás adta a szkíta-származtatást, míg Noé harmadik fiától Jáfettól és Nimródtól, mint ősapáktól való eredeztetés a Bibliából vette eredetét. Ezzel szemben a hunoktól való származtatás egy reális történeti elemet hozott a magyarok származtatásába, amely akár igaz is lehetett volna. (Ám még Róna-Tas András is – aki nem tartja lehetetlennek, hogy a II. században az Árpád-háznak volt már Attila-hagyománya – hozzáteszi, hogy ez legitimációs célú s nem genuin hagyomány lehetett). Egyrészt Attila hunjainak birodalmi központja a Kárpát-medence volt, s a magyarok ezt a területet szállták meg a 9. század végén. Másrészt a honfoglaló magyarság olyan törzsi-nemzetségi társadalmi szervezetben élt, olyan nomád harcmódot alkalmazott, olyan anyagi-szellemi kultúrája volt, mely sok tekintetben közel állt, s különösen közel állhatott a korabeli ember szemében az 5. századi hunok szervezetéhez, harcmódozához, kultúrájához. A földrajzi azonosítás és a nomád törzsi társadalmak hasonlósága kézenfekvővé tette a hun–magyar azonosítást a középkori nyugati krónikások számára, s ez szinte automatikusan maga után vonta a genetikai azonosítást is. Azaz, ha egy nép a Kárpát-medencébe jött keletről a hunok után pár száz évvel, s hasonlóan harcias nomád voltukkal hozzák zavarba Európát, ez

a nép csak a hunok leszármazottja lehet, mely most újból hazát foglalni jött. Európa tehát szinte tálcán nyújtotta a magyarságnak a szkítánál jóval történetibb és valószínűbb hun–magyar azonosítást, amit a magyarság keresztény írástudói elfogadtak, sőt a magyar krónikások révén egy sajátos hun–szittyia elmélet állt össze belőle az évszázadok folyamán.

Itt hangsúlyoznunk kell, hogy a kereszténységet felvevő magyar felső rétegek ideológiai szükséglete hívta életre, és tette lehetővé a hun–elmélet kifejlődését. A magyar államalapítás ugyanis a keresztény univerzalizmus és a feudális társadalom felé nyitotta meg az utat. Mindez azt jelentette, hogy a régi törzsi ideológia helyett, mely sokszor a fiktív vérközösség hitének erejével kapcsolta össze a nemzetségek és törzsek tagjait, új ideológiára volt szükség. Miután pedig a nemzet, a latin *gens* fogalma azonosult a politikai jogokkal egyedül rendelkező feudális nemesség fogalmával, a nemzeti tudat is e korban első sorban nemesi tudatot jelent. Az új politikai nemzetnek, a magyar nemességnek meg kellett fogalmaznia a keresztény keretek közötti új világképét: a közös eredet hitét és a történeti jogokat. Ehhez a sürgető igényhez nyújtott kiváló anyagot a nyugati krónikások szkíta és hun eredeztetése. Az alaptézist aztán a magyar krónikások nagy invencióval fejlesztették tovább, s létrejött az a hun–szittyia elmélet, melynek fő kidolgozója és megteremtője Kun László király krónikása, Kézai Simon volt. Nem véletlen, hogy a hun–szittyia eredeztetés teljes vértetében Kézainál jelenik meg, aki a kunokra támaszkodó, a keleti külsőségeket sok mindenben hangsúlyozó magyar király udvari papja volt. Kun László alatt a magyar történelem első, sikertelen „keleti nyitása” zajlott, mely megkísérelte az ország eltávolítását a korabeli modern ke-

resztény Európától, ahová háromszáz év alatt sikerült a magyar királyságnak eljutnia.

Sokoldalúan feltárt és bizonyított, hogy Kézaitól Bonfiniüg, Thuróczy Jánoson át Werbőczy Istvánig és tovább egészen a 18. századi magyar jezsuiták honfoglalási eposzáig a hun–magyar azonosság tana a magyar nemesség világnézetének sarkalatos pontjává vált. Ennek a hatszázötven éves történetnek egyes fejezetei az eszmetörténet igazán izgalmas lapjai közé tartoznak, s méltán adhatnánk a kérdés feldolgozásának ezt a címet „Hunok és magyarok: egy jól megalkotott hagyomány diadalútja”. A hun hagyomány sikeres volt, s biztosította az országot fenntartó nemesség létének szilárd eszmei kereteit. Ugyanis egy percre se gondoljuk, hogy itt népi hun tudatról van szó: csak a nemességnek volt hun tudata, a népnek nem. A nép ki volt zárva a privilegizált nemesi nemzetből, így a hun eredetet is csak a nemesség vallhatta. A magyar nép körében csak a reformáció nyomán, a magyar nyelvű írásbeliséggel jutnak el a hun származás krónikás eszméi, mint „alászállott kultúrjavarok” (*untersunkenes Kulturgut*), s ennek nyomán alakulnak ki a népi Attila-mondák. Werbőczy *Tripartituma*, mely a magyar nemesség „világi Bibliája” lett évszázadokra, Kézai hun-történetét követve, csak a nemességet tartotta hun-ivadéknak.

A hun–elmélet paradox módon a korabeli Európába való beilleszkedést segítette elő, mert az ötlet nyugatról jött, az európai írástudóktól. Paradoxnak nevezem, mert ebben az elméletben a magyarság egy olyan őst kapott Attila és hunjai személyében, akik már évszázadok óta a keleti barbárság megszemélyesítői és az európai keresztény kultúra pusztítóinak voltak Európa szemében. A magyar nemesség ezt nem vette észre, sőt szívvel-lélekkel elfogadta ezt az azonosítást, és a pusztító

és vandál Attila alakjából a hős és nagy király képét faragta meg.

A magyar nemesség hun-tudata a 16. századig nem volt konfliktusban európaiságukkal. De a reformációt követően a kora újkorban (17–18. század) már egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a hun-magyar rokonság képzeete inkább gátja, mint elősegítője a magyarság európai szellemi beilleszkedésének. Egyre gyakoribbak azok a hangok a nyugat-európai írástudóknál, melyek a korabeli Európától és a polgári fejlődésről leszakadó magyarság elmaradottságát összekötik a magyar nemesség változásra képtelen maradiságával, melyet keleti, hun eredettudatával is összefüggésbe hoztak. A hun származás ideológiája bumerángxént hullott vissza a magyar nemességre és tágabban az egész magyarságra. A reformkor polgári átalakulási programja és modern nemzeti törekvései a történeti érdeklődésben kissé hátrébb sorolták az őstörténet és eredet kérdéseit, de a hun-elmélet lényegében továbbra is „érvényes”, mely bekerült az iskolai tankönyvekbe is, így minden idők legsikeresebb magyar történelem tankönyvébe, Losonczy István *Hármas Kís Tükérébe*, mely 1773 és 1868 között több mint hetven kiadást ért meg (Losonczy, 1781). Ugyanakkor a hun-magyar eredet egyre inkább az irodalom kedvelt témája lesz a reformkor és az utána következő nemzedékek életében. Jókai Mór, Arany János és sokan mások számára fontos és értékes volt a hun-magyar elmélet, de elsősorban mint egy romantikus eredetmonda, legenda és mítosz, melyet meg kell őrizni. A modern nyelvhasználat megjelenése, a magyar nyelv finnugor affinitásának kifejtése és a módszeres, forráskritikán alapuló történettudomány megjelenése és fejlődése az 1860-as éveket követő dualizmus korában kikezdi az évezredes, dogmává merevedett mítoszt. Egy-

re nyilvánvalóbb, hogy a hun-magyar elmélet nem a magyarság ősi eredetmítosza, hanem középkori konstrukció, melyet így is kell tekintenünk. A kérdést a magyar modernizáció és polgárosodás keretén belül kell néznie. A tudományban, amely maga is modern és polgári termék, a hun-elmélet a helyére került, de az irodalom, a művészet és a közvélemény nehezen akart búcsút venni egy majdnem évezredes tévképzettől. Arany János végig hitt a hun-magyar eredetközösségben és csodálatos, de torzóban maradt *Csabatrilógiájában* állított ennek irodalmi emléket. Mindennek ellenére azt mondhatjuk, hogy az első világháborút követően már a magyar tudomány mérvadó művelői közül senki sem próbált egy mítikus középkori hagyomány mellett kardoskodni.

Hihetnénk, hogy a hun-magyar azonoság elmélete ezzel kimúlt mint a modern nemzettudatot éltető mítosz, és végleg a tudomány kutató és kutatható kérdései közé került. De nem egészen így történt. Először az 1920-as trianoni trauma után, majd az 1948–90 közötti „adásszünetet” követő rendszerváltozás után a dilettánsok hada megint ellepte a magyar közéletet. A szittyák és Attila a hunjaival újból divatos csillagok lettek a nemzeti radikalizmus egén. Egy teljességgel átpolitizált, napi használatra készült szimbolikus őstörténet régi-új hősei. E legújabb kori képzeteknek már semmi közük a tudományos gondolkodáshoz, mindössze egy elaggott ideológia avított kelléktárának részei. 2013-ban Nyíradonyban hivatalos keretek között, államtitkári segédlettel Attila hun fejedelemnek mint az első nagy magyar uralkodónak avattak mellszobrot. Mikor fog (és akar-e valaha is) a magyar közélet a múlt illúzióiba menekülő, ott legitimitást kereső, a modern Európában végleg elavult szemléletől elszakadni?

Kulcszavak: *szittyák, szkíták, hunok, magyar őstörténet, eszmetörténet, megalkotott hagyomány*

IRODALOM

- Eckhardt Sándor (1940 [1986]): Attila a mondában. In: Németh Gyula (szerk.): *Attila és hunjai*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 143–216., 307–315. • http://mtdportal.extra.hu/books/nemeth_gyula_attila_es_a_hunjai.pdf
- Giddens, Anthony (2003): *Runaway World: How Globalization Is Reshaping Our Lives*. Taylor & Francis • <http://books.google.hu/books?id=KPMtVIsNo-wC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Gombocz Zoltán (1912): *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Société finno-ougrienne, Helsinki
- Gombocz Zoltán (1921): A bolgár kérdés és a magyar hun monda: *Magyar Nyelv*, 17, 15–21.
- Györfly György (1948, 1993²): *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Néptudományi intézet, Budapest
- Hobsbawm, Eric – Terence Ranger (eds.) (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge • <http://books.google.hu/books?id=sfvnNdVY3KIC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Hóman Bálint (1925): *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Studium, Budapest • http://mtdportal.extra.hu/books/homan_balint_a_magyar_hun_hagyomany.pdf
- Kristó Gyula (1978): Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Hoppál Mihály – Istvánovics Márton (szerk.): *Előmunkálatok a magyarság néprajzához* 3. MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest, 55–64.
- Losonczy István (1781): *Hármas Kís Tükör*. Landerer Mihály, Pozsony • <http://books.google.hu/books?id=n3lMAAAAcAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Németh Gyula (1940 [1986]): Hunok és magyarok. In: Németh Gyula (szerk.): *Attila és hunjai*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 265–270, 320–322.
- Németh Gyula (1972): *Gombocz Zoltán*. Akadémiai, Budapest
- Németh Gyula (1930, 1991²): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. MTA, Budapest
- Ortutay Gyula (főszerk.) (1979): *Magyar Néprajzi Lexikon* I-V. Akadémiai, Budapest • <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html>
- Róna-Tas András (1991): Nyelvtörténet és őstörténet. In: Kincses Nagy Éva (szerk.): *Őstörténet és nemzet tudat 1919–1931. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 1)* JATE Magyar Őstörténeti Kutatócsoportja – Balassi, Szeged, 65–71. • <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/ostortenet-nemzettudat/adatok.html>
- Sándor Klára (2011): *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet*. Typotex, Budapest
- Shils, Edward (1981): *Tradition*. University of Chicago Press, Chicago • <http://books.google.hu/books?id=L-zr1Ovc5ggC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

